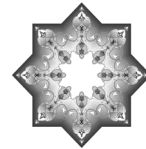

الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی (مورد مطالعه: استان آذربایجان غربی)

اسماعیل پناهی^۱
وحید آرایبی^۲
مینا جمشیدی^۳

صفحات ۱۳ تا ۴۰
دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۶
پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۱۸

چکیده

حکمرانی در سطح کلان نشان می‌دهد که دولت به چه میزان منابع عمومی را برای منافع عمومی مصرف می‌نماید. بنابراین استان‌های کشور به عنوان نهاد اجرایی و ناظر بر مصوبات دولتی در سطح هر استان باید از الگوی مناسبی برای حکمرانی توسعه اقتصادی استفاده کنند. مقاله حاضر با هدف ارائه الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی در استان آذربایجان غربی انجام شده است. این مقاله از منظر هدف یک پژوهش بنیادی است که با روش پژوهش آمیخته و مبتنی بر استدلالی قیاسی - استقرایی صورت گرفته است. جامعه آماری این پژوهش شامل خبرگان نظری (اساتید مدیریت دولتی) و خبرگان تجربی (مدیران استان آذربایجان غربی) است. نمونه‌گیری به روش غیراحتمالی و به صورت هدفمند صورت گرفته است. ابزار گردآوری داده‌ها مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و پرسشنامه می‌باشد. جهت تحلیل مصاحبه‌های تخصصی، روش تحلیل تم بکار گرفته شده است. همچنین شاخص‌های شناسایی شده با روش دلفی فازی اعتبارسنجی شده است. در نهایت به ارائه مدل نهایی پژوهش با روش ساختاری - تفسیری پرداخته شده است. تحلیل داده‌های پژوهش در فاز کیفی با نرم‌افزار MaxQDA و در فاز کمی با نرم‌افزار Matlab و MicMac انجام شده است. نتایج پژوهش نشان داد، مؤلفه‌های «بهبود سیاست‌های اقتصادی» و «شفاف‌سازی اطلاعات و اقدامات اقتصادی» به صورت مستقیم بر «مبارزه با فساد» و «پاسخگویی عمومی» تأثیر می‌گذارند. به همین ترتیب «مبارزه با فساد» و «پاسخگویی» نیز بر «توسعه اقتصادی» و «رضایتمندی شهروندان» تأثیر دارند و از این طریق می‌توان به «حکمرانی توسعه اقتصادی» دست پیدا کرد. اگر مدیران استان آذربایجان غربی اصول اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ارائه شده را در پیش گیرند نیل به اهداف و دستیابی به منافع حکمرانی توسعه اقتصادی میسر خواهد شد.

واژگان کلیدی: حکمرانی، توسعه اقتصادی، استان آذربایجان غربی، رویکرد آمیخته.

۱. دانشجوی دکتری، گروه مدیریت دولتی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ email_panahy@yahoo.com
۲. استادیار، گروه مدیریت دولتی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ (نویسنده مسئول) vah.araei@iauctb.ac.ir
۳. استادیار، گروه مدیریت دولتی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ min.jamshid@iauctb.ac.ir

۱- بیان مسأله

حکمرانی در لغت به معنای اداره و تنظیم امور است و به رابطه میان شهروندان و حکومت‌کنندگان اطلاق می‌شود (رجبی و عرب، ۱۳۹۸). حکمرانی با رویکردی هنجاری و ارزش‌مدارانه به شیوه صحیح، مفهوم جدیدی از دولت را در نظر می‌گیرد که به فرآیند نوین اداره امور جامعه اشاره دارد. تغییراتی در نقش دولت ایجاد می‌نماید و روش جدیدی برای اداره جامعه ارائه می‌کند و سرانجام اینکه حکمرانی، الگویی است در جهت اصلاح بخش عمومی، تقویت جامعه مدنی و تسریع مشارکت بخش خصوصی (هوپر^۱، ۲۰۱۷). در کوتاه‌ترین بیان، حکمرانی بر تغییر در توازن قدیمی میان دولت و جامعه مدنی استوار است. شیوه حکمرانی نشان می‌دهد، به همان نحو که ساختارهای رسمی دولت، یکی از ابزارهای اتخاذ و اجرای تصمیمات است، در سطح ملی نیز ساختارهای غیررسمی ممکن است وجود داشته باشند (اسکریبانو و همکاران^۲، ۲۰۲۰). چشم‌انداز حکمرانی، مدعی است که بخش خصوصی و جامعه مدنی به واسطه میزان و حوزه نقش‌شان در حل مسائل جمعی، بدون تکیه بر منابع رسمی دولت مشخص می‌شوند (اومری و مابروک^۳، ۲۰۲۰).

حکمرانی با رویکردها و اهداف گوناگون تعریف شده است. برخی از سازمان‌های جهانی و تحقیق‌های علمی با هدف توسعه اقتصادی به حکمرانی نگریسته‌اند. برای مثال بانک جهانی (۱۹۹۲)؛ اتحادیه اروپا (۲۰۰۲) و برنامه جامع کاهش فقر و استراتژی رشد در ویتنام (۲۰۰۲) بر جنبه‌های اقتصادی و مدیریتی حکمرانی از قبیل تخصیص کارآمد منابع، رفع فقر، رشد اقتصادی، ایجاد اداره امور دولتی کارا، اثربخش و ریشه‌کنی فساد تأکید نموده‌اند. از سویی دیگر، برنامه توسعه سازمان ملل متحد (۱۹۹۷؛ ۲۰۰۲) حکمرانی را با دو هدف توسعه اقتصادی و توسعه سیاسی تبیین کرده‌اند. این دسته از نهادها، حکمرانی را شامل ویژگی‌هایی نظیر شفافیت، حکمرانی قانون، مشروعیت، شایستگی، پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری، اجماع و وجود دیدگاه استراتژیک در میان رهبران و مدیران می‌دانند (جاسبی و نفری، ۱۳۸۸).

حکمرانی در جهت رسیدن به توسعه پایدار گام برمی‌دارد. مسئولیت انجام توسعه پایدار در سطح ملی امر پیچیده‌ای است که از مؤلفه‌های متعددی نظیر مسایل اقتصادی، اجتماعی،

^۱. Hopper.

^۲. Escribano, G., Paredes-Gazquez, J., & San-Martín, E.

^۳. Omri, A., & Mabrouk, N. B.

سیاسی، فرهنگی و امور زیست بوم تشکیل می‌شود و راهبرد و مدیریت همه این موارد است که توسعه پایدار در کشورها را ممکن می‌سازد. توسعه پایدار با بهبود کیفیت زندگی مردم آغاز می‌گردد (زرقانی و احمدی، ۱۳۹۸). بعد از این مرحله است که محیط خوب اقتصادی یا ایجاد فرصت‌های رقابتی در تجارت برای کشورها نیز به توسعه پایدار اضافه می‌شود، لذا توسعه پایدار از بازیگران داخلی و خارجی تشکیل می‌شود، اما بدیهی است که هیچ یک از بازیگران خارجی نمی‌توانند جایگزین تلاش مردم یک کشور در این امر گردند. ترکیب سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بومی نقش مهمی برای موفقیت یک کشور در توسعه دارد (آرای، ۱۳۹۶).

موضوع حکمرانی با هدف دستیابی به توسعه انسانی پایدار مطرح شده که در آن بر کاهش فقر، ایجاد شغل و رفاه پایدار، حفاظت و تجدید حیات محیط زیست و رشد و توسعه زنان و... تأکید می‌شود، که همه این‌ها با حکمرانی امکان تحقق می‌یابد. همچنین حکمرانی شامل طیف وسیعی از ساخت مفاهیمی مانند توسعه پایدار، توسعه روستایی و شهری و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی با رویکرد مشارکتی و شفافیت و به موازات ویژگی‌های غالب استراتژی‌های اجرای سیاست است (سنجرانی، ۱۳۹۶).

یکی از دلایلی که مقاله حاضر به ارائه مدل حکمرانی توسعه اقتصادی در استان‌های توسعه نیافته پرداخته شده، این است که بر اساس تحقیقات قبلی این خلاء قابل مشاهده است. بنابراین، پرسش اصلی مقاله حاضر طراحی و تبیین مدل حکمرانی توسعه اقتصادی در استان‌های توسعه نیافته با مورد مطالعه استان آذربایجان غربی است.

ادبیات پژوهش

۱-۲- ادبیات تجربی

لاپورتو و همکاران^۱ (۱۹۹۸)، کناک^۲ (۲۰۰۳)، فنگک^۳ (۲۰۰۳) و کناک و کیفر^۴ (۲۰۰۳) رابطه مثبت و معناداری را میان شاخصهای حکمرانی خوب که آن را شاخص کیفیت نهادی نامیدند با رشد اقتصادی اثبات نمودند. این مطالعات نشان می‌دهد بهبود حاکمیت قانون و کنترل فساد، اثرات مستقیمی بر توسعه اقتصادی و توسعه انسانی خواهد داشت.

^۱ La Porto et al.

^۲ Knack.

^۳ Feng.

^۴ Knack and keefer.

در مطالعه گیلبرت^۱ (۲۰۰۳) موضوع مورد بررسی اهمیت حکمرانی خوب، کیفیت نهادها در دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی در کشورهای مختلف می باشد. به منظور بررسی تأثیر کیفیت نهادها بر رشد و توسعه اقتصادی، گیلبرت فرضیه‌هایی را در مطالعه خود به کار برد: الف) بر اساس مدل رشد درونزا، سیاست آزاد تجاری بر عملکرد اقتصادی تأثیر مثبتی دارد. ب) کیفیت نهادها نیز تأثیر مثبتی در بهبود توسعه اقتصادی دارد. در این مطالعه با استفاده از داده‌های تلفیقی در دوره زمانی ۲۰۰۰-۱۹۹۷ برای ۱۰۲ کشور نتیجه‌گیری می شود که ارتباط مستقیم و معناداری میان شاخصهای کیفیت مقررات و کارایی دولت به عنوان جانشینی برای شاخص حکمرانی خوب و عملکرد خوب و عملکرد اقتصادی که به وسیله نرخ رشد درآمد اندازه‌گیری می‌شود، وجود دارد.

جلیلیان و همکاران (۲۰۰۷) در مقاله خود با استفاده از یک مدل اقتصادسنجی به بررسی اثر قوانین و مقررات حکومتی بر رشد اقتصادی در بین کشورهای در حال توسعه می پردازند، براساس این مقاله قوانین و مقررات یک کشور می تواند به عنوان یکی از معیارهای حکمرانی خوب در نظر گرفته شود، ارائه یک رژیم قانونی که رشد اقتصادی را ترویج دهد و نه اینکه تحت فشار قرار دهد، یکی از بخش‌های مهم حکمرانی خوب است. در این مقاله این فرضیه که کیفیت و کارایی قوانین، عملکرد اقتصادی یک کشور را تحت تأثیر قرار می دهد، در قالب دو مدل داده‌های مقطعی و پانل مورد بررسی قرار گرفته است مطالعات مورد استفاده در مدل داده‌های مقطعی، شامل اطلاعات ۱۱۷ کشور است که میانگین داده‌های سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۰ برای آن در نظر گرفته شده است. در مدل داده‌های ترکیبی نیز، اطلاعات ۹۶ کشور جهان برای دوره ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰ مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج مبتنی بر هر دو الگوی مورد استفاده، تأییدکننده یک رابطه سببی میان کیفیت مقررات و عملکرد اقتصادی می باشد.

هوینه و همکاران^۲ (۲۰۰۹) با استفاده از روشهای غیرپارامتری، به بررسی تجربی رابطه بین رشد و حکمرانی پرداخته‌اند، آن‌ها از شش شاخص محاسبه شده توسط بانک جهانی و به صورت مجزا، به بررسی رابطه بین آن‌ها و رشد اقتصادی پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که تنها سه شاخص از شش شاخص محاسبه شده یعنی حق اظهارنظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و حاکمیت قانون رابطه معناداری با رشد اقتصادی دارند و این رابطه به صورت غیرخطی میباشد،

^۱. Gilbert.

^۲. Huynh et al.

از طرف دیگر سه شاخص اثربخشی حکومت، کیفیت قوانین و مقررات و کنترل فساد، تأثیر معناداری بر رشد اقتصادی ندارند.

فتاس و میهوف^۱ (۲۰۱۱) تنها از شاخص بی ثباتی سیاسی برای اندازه گیری کیفیت نهادی در کشورهای منتخب جهان در سالهای ۲۰۰۷-۱۹۹۷ استفاده کردند و الگوی خود را به روش داده های تابلویی تخمین زدند و به تأثیر منفی بی ثباتی سیاسی بر رشد اقتصادی این کشورها رسیدند.

هیوانگ و هو^۲ (۲۰۱۷) در مطالعه ای تحت عنوان « حکمرانی و رشد اقتصادی در آسیا » به بررسی رابطه علیت بین حکمرانی و رشد اقتصادی در ۱۲ کشور آسیایی در طی دوره زمانی ۲۰۱۴-۱۹۹۶ پرداختند. کشورهای مورد بررسی در این مطالعه به سه گروه کشورهای آزاد، تا حدودی آزاد و غیر آزاد تقسیم شدند. نتایج تجربی این مطالعه نشان داد که به غیر از کره جنوبی، کشورهای آزاد هیچ رابطه علیت از حکمرانی به رشد اقتصادی ندارند. برای کشورهای تا حدودی آزاد به غیر از اندونزی و تایلند، نقش حاکمیت قانون دارای رابطه علیت با رشد اقتصادی است. کشورهای غیر آزاد نیز، رابطه علیت معناداری از حکمرانی و به خصوص اثربخشی دولت و حاکمیت قانون به رشد اقتصادی دارند.

برادران شرکاء و ملک السادات (۱۳۸۳) طی پژوهشی با عنوان « تأثیر حکمرانی خوب (بر اساس شاخص های بانک جهانی) بر رشد اقتصادی » در ۳۰ کشور منتخب طی سالهای ۲۰۰۵-۱۹۹۶ پرداختند. نتایج این مطالعه نشان می دهد که نه تنها حکمرانی خوب بر اساس میانگین موزون شش شاخص حکمرانی تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی دارد، بلکه علاوه بر آن، هر یک از سه گروه، مؤلفه های حکمرانی خوب نیز، تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی دارند.

کميجانی و سلاطین (۱۳۸۷) مطالعه ای را تحت عنوان « تأثیر حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی در گروه کشورهای منتخب OPEC و OECD در طی سالهای ۲۰۰۷-۱۹۹۶ » منتشر کردند، سپس دریافتند ارتباط مثبت و معناداری میان شاخص کیفیت حکمرانی و رشد اقتصادی در هر دو گروه وجود دارد. تأثیر گذاری شاخص کیفیت حکمرانی بر رشد اقتصادی در گروه کشورهای عضو OPEC بیشتر از گروه کشورهای عضو OECD می باشد و همچنین شاخص ثبات سیاسی در گروه کشورهای عضو OPEC و شاخص کنترل فساد در گروه

^۱. Fatas and Mihov.

^۲. Huang and Ho.

کشورهای عضو OECD دارای بیشترین تأثیر بر نرخ رشد اقتصادی می‌باشند. جعفری صمیمی و آذرمنند (۱۳۸۴) در مطالعه‌ای تأثیر آزادی اقتصادی، ثبات سیاسی و حاکمیت قانون بر رشد اقتصادی را در کشورهای منتخب جهان به روش حداقل مربعات معمولی تخمین زدند. نتایج تحقیق آن‌ها به تأثیر مثبت و معنی‌دار سه شاخص منجر شده است. ندیری و محمدی (۱۳۹۰) از شاخص حکمرانی خوب برای بررسی تأثیر نهادها بر رشد کشورهای مختلف جهان به روش داده‌های تابلویی پویا استفاده کردند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان دهنده تأثیر گذاری نهادها بر رشد اقتصادی کشورها در سطح جهان به جز کشورهای نفتی است.

متفکر آزاد و همکاران (۱۳۹۲) در مطالعه‌ای به بررسی تأثیر حکمرانی خوب بر تولید ناخالص داخلی ۷۴ کشور دنیا در سال ۲۰۰۸ پرداختند. آن‌ها با استفاده از مدل کاب-داگلاس، تولید ناخالص داخلی را تابعی از نحوه حکمرانی، سرمایه فیزیکی، نیروی کار و سرمایه انسانی دانسته و نتایج مطالعه آنها، دال بر تأثیر مثبت حکمرانی خوب بر تولید است. نصیرخانی (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای با عنوان "تأثیر حکمرانی خوب به عنوان شاخص اخلاقی بر رشد اقتصادی"، با استفاده از داده‌های آماری ایران و کشورهای اسلامی منتخب طی دوره ۲۰۱۲-۱۹۶۰، نشان دادند که در طول زمان با افزایش کیفیت حکومت به میزان یک درصد، رشد پنج درصدی تولید ناخالص داخلی برای کشورهای مورد مطالعه دارد و متغیرهای تحقیق می‌توانند ۹۲ درصد از تغییرات نرخ رشد تولید ناخالص داخلی را توضیح دهند. شاکری و همکاران (۱۳۹۴) مقاله‌ای با موضوع «کیفیت نهادی و بررسی رابطه آن با رشد اقتصادی سرانه در خاورمیانه و شمال آفریقا با استفاده از داده‌های تابلویی در دوره زمانی ۲۰۱۰-۲۰۰۲» منتشر کردند. نتایج حاصل از تخمین الگوهای رشد نشان می‌دهد، کیفیت بروکراسی، رابطه مثبت و معناداری با رشد دارد. ثبات سیاسی و کنترل فساد، رابطه منفی و اثربخشی دولت، حق اظهار نظر و پاسخگویی و حاکمیت قانون رابطه مثبت اما بی معنی را نشان می‌دهند.

نتایج کلی حاصل از مطالعات داخلی و خارجی نشان می‌دهد؛

۱. موضوع حکمرانی خوب در عملکرد بلندمدت رشد اقتصادی حائز اهمیت است، به گونه‌ای که ارتباط مثبت و مستقیمی میان حکمرانی خوب و رشد بلندمدت اقتصادی وجود دارد.
۲. توانایی دولت در فراهم ساختن نهادهای پشتیبان رشد، کاهش فقر و ایجاد حکمرانی

خوب، امری حیاتی برای توسعه است.

۳. حکمرانی ضعیف، کارایی و بهره‌وری مخارج عمومی را کاهش می‌دهد و فساد و رشوه خواری را افزایش می‌دهد و مانع سرمایه‌گذاری خصوصی و رشد اقتصادی می‌شود.

۲-۲- ادبیات نظری

مبانی و ماهیت حکمرانی

موضوع حکمرانی از دهه ۱۹۸۰ به بعد به عنوان یک مبحث مهم در ادبیات توسعه به کار رفت. این موضوع از آن جهت که در راستای سیاست‌های اعطای کمک بویژه در کشورهای در حال توسعه به کار رفت، اهمیت پیدا کرد (صادقیان و همکاران، ۱۳۹۹). به موجب برنامه توسعه سازمان ملل متحد (۱۹۹۷)، حکمرانی، اداره و ایجاد تعامل و ارتباط سازنده و متقابل میان سه رکن اقتصادی، سیاسی و اداری به منظور اداره خوب است. در این مفهوم، حکمرانی به تغییرات در نقش و وظایف دولت، سازوکارهای انجام وظایف با رعایت اصول و فرآیندهایی اشاره دارد که تلاش برای حل مسایل عمومی جامعه با رعایت و حفظ مصلحت عامه و ارتقای رفاه اقتصادی و اجتماعی و شرایط زیست بهتر است (بیسواس و همکاران، ۲۰۱۹). این وظایف، اصول و سازوکارها در ارتباط با مسایل اقتصادی بوده که میزان اختیارات افراد و گروه‌ها، نقش‌ها و تعهدات و وظایف نهاد و سازمان‌ها را تعیین می‌کند که در ارتباط با شاخه اجرایی دولت است که از این طریق ابزار سیاست‌گذاری تنظیم مقررات و ارزیابی اثر مقررات و سیاست‌های تنظیمی بر گروه‌های هدف می‌باشد (احمدی و مالکی، ۱۳۹۴). بدین لحاظ حکمرانی پیوند وثیقی با نوع ساختار حکومت دارد و ساختارهای دمکراتیک از شرایط پیشینی حکمرانی است (عالمیان، ۱۳۹۷).

در تعریف یونسکو (۲۰۰۲) حکمرانی به معنای سازوکارها، فرآیندها و نهادهایی است که به واسطه آن‌ها شهروندان، گروه‌ها و نهادهای مدنی، منافع مدنی خود را دنبال می‌کنند، حقوق قانونی خود را به اجرا در می‌آورند و تعهدات خود را برآورده می‌سازند. موضوع محوری حکمرانی، چگونگی دست یافتن به حکومتی است که به‌تواند زمینه ساز توسعه اقتصادی مردم سالار و برابرخواهانه باشد (فولی^۲ و همکاران، ۲۰۱۸).

^۱. Biswas, R., Jana, A., Arya, K., & Ramamritham, K.

^۲ Foley

بر اساس سندی که در سال ۲۰۰۶ از سوی بانک جهانی و توسط کافمن^۱ و همکاران (۲۰۱۱) ارائه شد، حکمرانی مطلوب دارای شش شاخص؛ پاسخگویی و حق اظهارنظر، ثبات سیاسی و نبود خشونت، اثربخشی دولت، کیفیت قوانین، حاکمیت قانون و کنترل فساد می‌باشد.

میزان پایبندی یک کشور به اصول حکمرانی را می‌توان با معیارها و شاخص‌های مختلفی شامل؛ فراهم کردن زمینه مشارکت فعال مردم در تعیین سرنوشت خویش، تقویت شرایط برابری و آزادی در حق انتخاب، وجود بستریهایی به منظور افزایش مشارکت فعال در دستیابی به چشم‌انداز واقعی مشترک ملی و ایجاد و توسعه باور و پایبندی به ارزش‌های مشترک ملی، تقویت و تشویق فضای لازم برای ارتقای مشارکت فعال در فرآیندهای تصمیم‌سازی، مورد ارزیابی و شناسایی قرار داد (دوانی^۲، ۲۰۱۶). در این مسیر ایجاد شفافیت اطلاعاتی و تولید، پاسخگو بودن همه مردم به‌ویژه مسئولان نسبت به تصمیمات و تعهدات و قوانین، ترویج و ارتقای کارایی و اثربخشی در همه فعالیت‌ها و برنامه‌های عملیاتی کشور، تخصیص بهینه و موثر منابع، اندازه‌گیری و ارزیابی عملکرد فعالیت‌ها، اقدامات مسئولان، حکمرانی در کشور با هدف افزایش تأثیرات مثبت بر کیفیت زندگی مردم از مواردی است که باید مورد توجه قرار گیرد (وافره و همکاران، ۱۳۹۸).

حکمرانی و توسعه اقتصادی

افزایش شدید فقر و نابرابری و تورم در اواخر دهه ۱۹۸۰ که از پیامدهای الگوی حداقل دخالت دولت بود، باعث شد تا بانک جهانی به این نکته دست یابد که مسأله حکمرانی - یعنی شیوه مدیریت و اداره کشور یا رابطه شهروندان با حاکمان - موضوع کلیدی توسعه است. طی یک فرآیند طولانی ولی رضایت بخش، اجماع گسترده‌ای از طرف نهادهای بین‌المللی و اقتصاددانان در مورد بازتعریف وظایف حکمرانی دولت شکل گرفت. مجموعه این تلاش‌ها به این نتیجه منجر شد که برای آنکه یک دولت مشخص بتواند وظایف اصلی خود را در زمینه اصلاح نواقص بازار و حذف موارد شکست آن، افزایش رقابت پذیری، اصلاحات نهادی، دستیابی به بازارهای آزاد و بهبود سرمایه اجتماعی به درستی انجام دهد، باید از چندین ویژگی برخوردار باشد که در قالب «حکمرانی» تعریف می‌شود (ناظمی، ۱۳۹۱).

^۱ Kaufmann

^۲ Devaney

توسعه اقتصادی یکی از مهمترین ابعاد توسعه همه جانبه در جوامع به شمار می‌رود. توسعه اقتصادی به معنای رشد اقتصادی همراه با تغییرات بنیادین در اقتصاد و افزایش ظرفیت‌های تولیدی اعم از ظرفیت‌های فیزیکی، انسانی و اجتماعی است. در توسعه اقتصادی، رشد کمی تولید حاصل خواهد شد اما در کنار آن، نهادهای اجتماعی نیز متحول خواهند شد. رقابت‌پذیری در اقتصاد کشور به عنوان یکی از ارکان حکمرانی می‌باشد (رضایی، ۱۳۹۷) که برای ترویج و نهادینه کردن آن اقداماتی از قبیل ارتقای توانمندی، دانش و مهارت حرفه‌ای بخش خصوصی، ترویج و نهادینه کردن اثربخشی و کارآمدی در همه برنامه‌های اقتصادی و صنعتی، کمک به افزایش قابلیت‌های مدیریتی، پشتیبانی از عرضه کالاها و خدمات باکیفیت، برنامه‌ریزی و اقدام در جهت پیشبرد فناوری و قابلیت‌های تکنیکی بخش خصوصی در جامعه ضرورت دارد (دادخواه و همکاران، ۱۳۹۷). همچنین در زمینه توسعه فضای کسب‌وکار برای افزایش نقش بخش خصوصی، ارتقای سرمایه انسانی، حفاظت محیط زیست، ارتقای جایگاه کشور در اقتصاد جهانی، انباشت و ارتقای سرمایه مادی، افزایش توان و گسترش اقتصادی کشور و ارتقای مشروعیت بخش خصوصی در جامعه نمود پیدا می‌کند. بی‌شک با فراهم کردن شرایط مناسب در جهت افزایش نقش بخش خصوصی در تسهیل توسعه، ارتقا و اعتلای نظام فرهنگی و اجتماعی کشور، پایبندی به قوانین و مقررات و پررنگ کردن نقش منافع ملی در فعالیت‌های اقتصادی، افزایش مقبولیت بخش خصوصی در جامعه تجلی می‌یابد (عیوضی و مرزبان، ۱۳۹۵).

حکمرانی خوب اعمال قدرت اقتصادی، سیاسی و اداری بر اساس قانون، پاسخگویی و اثر بخشی و نشأت گرفته از نظریه نهادگرایی است. در نظریه نهادگرایان، عوامل نهادی و سیاست‌های دولت می‌توانند به طور سیستماتیک بر رشد اقتصادی تأثیر بگذارند. از دهه ۱۹۹۰ محافل بین‌المللی سیاستگذاری اقتصادی، حکمرانی خوب را کلید معمای توسعه و شرط لازم ثبات اقتصادی و انسجام اجتماعی مطرح می‌کنند. در این دوره، اقتصاد بازار به عنوان یک آرمان پذیرفته می‌شود، اما تحقق آن منوط به مجموعه‌ای از نهادها است که به صورت خودجوش به وجود نمی‌آیند، بلکه وظیفه حکومت و مجموعه روابط اجتماعی است که آنها را به وجود آورند. دولت ذاتاً نه مانع توسعه و نه عامل آن است (وافره، ۱۳۹۸). مسئله اصلی برای دستیابی به توسعه و پیشرفت اقتصادی، تحقق حکمرانی مطلوب است. در شرایطی خصوصی سازی مفید است که یا بازار رقابتی باشد یا دولت قدرت تنظیم‌گری و نظارت بر امور را داشته

باشد. در شرایط انحصاری، مالکیت خصوصی بر مالکیت دولت ترجیح ندارد. مجموعه‌ای از سیاست‌ها برای توانمندسازی دولت پیشنهاد می‌شود. کوچک سازی دولت در برخی موارد یکی از شیوه‌های توانمندسازی دولت است، اما کوچک سازی همیشه به افزایش ظرفیت‌ها و توانمندی‌های دولت برای انجام وظایف اصلی منجر نمی‌شود. علاوه بر آن، شایسته‌سالاری، تمرکززدایی، همکاری و نظارت نهادهای مدنی و استانداردهای نظام‌های آماری، پولی و بودجه‌ای مهم‌ترین راهکارهای توانمندسازی دولت می‌باشند (کپینگ^۱، ۲۰۱۸).

در نگاه حکمرانی اقتصادی، هدف تنها دستیابی به رشد اقتصادی نیست. توسعه پایدار در صورتی تحقق می‌یابد که اهداف مردم سالاری، برابری و حفظ محیط زیست توأمان دنبال شوند. این سه هدف، مکمل رشد اقتصادی هستند. هر چند در کوتاه مدت می‌توان با تحمیل دیکتاتوری، تشدید نابرابری‌ها و تخریب محیط زیست، رشد کمی اقتصادی را تسریع کرد، اما کیفیت رشد، قطعاً تنزل می‌یابد، به طوری که در بلندمدت چنین رشدی تداوم نخواهد یافت (رضایی و همکاران، ۱۳۹۳).

حکمرانی مطلوب از طریق ایجاد ساختار انگیزشی مناسب، نااطمینانی را در اقتصاد کاهش داده و از این رهگذر با افزایش کارایی به رشد اقتصادی بالاتر می‌انجامد. بدون ایجاد، حمایت و اجرای حقوق مالکیت، دامنه مبادلات بازاری کاهش می‌یابد؛ ساختار قوانین و مقررات نامناسب، فرصت‌های سرمایه‌گذاری را تحلیل می‌برد، فساد، سیاست‌های دولت را از اهداف واقعی‌اش منحرف می‌سازد و مشروعیت نهادهای دولتی حامی بازار را کاهش می‌دهد. اگرچه در تئوری‌های رشد اقتصادی به مؤلفه‌هایی مانند میزان نمایندگی دولت مردان از جانب مردم، ثبات سیاسی، حدود حاکمیت نظم و قانون، خطر بی‌اعتنایی دولت به قراردادهای، فساد در دستگاه اداری، خطر مصادره دارایی‌ها و سرمایه‌گذاری‌های خصوصی، برخورداری مردم از حق اظهارنظر و نظارت بر اعمال حاکمان، کارآمدی دولت و... که همگی تحت عنوان مؤلفه‌های حکمرانی شناخته می‌شوند، کمتر پرداخته می‌شود اما این مؤلفه‌ها قادرند در کنار سایر عوامل، قدرت توضیح دهنده‌گی تئوری‌های رشد را در بیان دلایل تفاوت عملکرد اقتصادی کشورها افزایش دهند (برادران شرکاء و ملک‌ساداتی، ۱۳۹۰).

دستیابی به توسعه اقتصادی از مهم‌ترین اهداف کشورها است و اکثر دولتمردان تلاش می‌کنند که شرایط مناسبی را برای رسیدن به آن فراهم آورند. برای دستیابی به این هدف،

^۱. Keping, Y.

شناخت عوامل تأثیرگذار بر توسعه اقتصادی ضروری است. برخی اقتصاددانان استدلال می‌کنند که توسعه نظام‌های مالی و پولی در توسعه اقتصادی بلندمدت نقشی ندارد و رشد واسطه‌های مالی معلول افزایش توسعه اقتصادی است (اسلامی، ۱۳۹۳). حکمرانی مطلوب از طریق ایجاد ساختار انگیزشی مناسب نااطمینانی را در اقتصاد کاهش داده و از این رهگذر با افزایش کارآیی به رشد اقتصادی بالاتر می‌انجامد. بدون ایجاد، حمایت و اجرای حقوق مالکیت، دامنه مبادلات بازاری کاهش می‌یابد؛ ساختار قوانین و مقررات نامناسب، فرصت‌های سرمایه‌گذاری را تحلیل می‌برد. هدف حکمرانی، افزایش کارآمدی یک نظام سیاسی و اقتصادی برای اداره جامعه است؛ به طوری که شواهدی از توسعه پایدار را در کشور نمایان سازد (دانایی‌فر و همکاران، ۱۳۹۱).

۳. روش پژوهش

مطالعه حاضر یک مطالعه بنیادی است که با هدف ارائه الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی در استان آذربایجان غربی انجام شده است. این مطالعه از منظر فلسفی در دسته پژوهش‌های تجربه‌گرایانه قرار می‌گیرد و با رویکردی قیاسی - استقرایی انجام شده است. از منظر نوع داده‌ها، پژوهش حاضر با رویکرد آمیخته (کمی - کیفی) انجام شده است و از منظر بازه زمانی و روش گردآوری داده‌ها، یک پژوهش پیمایشی - مقطعی است. ابزار اصلی گردآوری داده‌های پژوهش، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و پرسشنامه دلفی فازی و پرسشنامه ISM می‌باشد.

در این پژوهش، فرآیند نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. جامعه آماری این پژوهش شامل خبرگان نظری (اساتید دانشگاه) و خبرگان تجربی (مدیران استان آذربایجان غربی) هستند. ملاک انتخاب خبرگان تجربی، حداقل ده سال مدیریت در استان آذربایجان غربی بوده است. خبرگان نظری نیز از میان اساتید دانشگاه‌های استان آذربایجان غربی که دارای تألیف علمی در قالب کتاب و مقاله بوده‌اند، انتخاب شده‌اند. در بخش کیفی این مطالعه به صورت هدفمند و غیراحتمالی به انتخاب نمونه پرداخته شد. بر این اساس ۱۳ نفر از افراد واجد شرایط در این مطالعه شرکت کرده‌اند.

برای گردآوری داده‌های پژوهش از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و ابزار پرسشنامه استفاده گردیده است. از آنجا که برای مطالعات کیفی که با هدف اکتشافی و طراحی الگو انجام می‌شوند مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته مناسب‌تر هستند (آذر و همکاران، ۱۳۹۷)، در این پژوهش نیز در بخش نخست از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان استفاده شده است. در

بخش دوم نیز براساس مقوله‌های شناسایی شده، از پرسشنامه دلفی با طیف هفت درجه و پرسشنامه ISM، استفاده شده است.

از چهار معیار کمی برای بررسی قابلیت اعتبار، قابلیت انتقال، قابلیت تأیید و اطمینان پذیری استفاده شده است. همچنین پایایی مصاحبه‌های انجام شده با استفاده از ضریب هولستی محاسبه شده است. هولستی فرمولی را برای تعیین پایایی داده‌های اسمی بر حسب «درصد توافق مشاهده شده»^۱ ارائه کرده است. مقدار PAO بین صفر (عدم توافق) و یک (توافق کامل) است و اگر از ۰/۷ بزرگتر باشد مطلوب می‌باشد. (وانگ^۲، ۲۰۱۱؛ عابدی و همکاران، ۱۳۹۰؛ رنگریز و همکاران، ۱۳۹۶).

$$PAO = \frac{2M}{N1 + N2} = \frac{2 * 413}{576 + 498} = 0.77$$

در فرمول فوق M تعداد موارد کدگذاری مشترک بین دو کدگذار می‌باشد. N1 و N2 به ترتیب تعداد کلیه موارد کدگذاری شده توسط کدگذار اول و دوم است. میزان همبستگی دیدگاه خبرگان با محاسبه ضریب هولستی (PAO) یا «درصد توافق مشاهده شده» ۰/۷۷ بدست آمده است که مقدار قابل توجهی است.

در این پژوهش، از ترکیب روش‌های کمی-کیفی استفاده شده به طوری که در بخش کیفی با استفاده روش تحلیل تم به شناسایی مقوله‌های اصلی و فرعی طراحی الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی پرداخته شده است. سپس به اعتبارسنجی شاخص‌ها، استفاده از روش دلفی فازی (FDM) پرداخته شده و در نهایت با استفاده از روش ساختاری-تفسیری (ISM) الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی در استان آذربایجان غربی ارائه شده است. برای انجام تحلیل تم از نرم‌افزار MaxQDA و محاسبات دلفی فازی با کدنویسی در محیط MatLab و مدل‌سازی ساختاری-تفسیری نیز با استفاده از نرم‌افزار MicMac انجام شده است.

۴. تحلیل تجربی

جهت ارائه الگویی برای حکمرانی توسعه اقتصادی، مصاحبه‌های تخصصی نیمه‌ساختاریافته با مدیران استان و خبرگان مربوطه صورت گرفته است. در این مرحله پیش از شروع مصاحبه، چهار سوال باز در نظر گرفته شده است و در طول فرآیند مصاحبه این پیش‌بینی در نظر گرفته شده است که سوالات جدیدی نیز مطرح شود. برای اینکه پژوهشگر با عمق و گستره محتوایی

^۱. Percentage of Agreement Observation, PAO.

^۲. Wang, W.

داده‌ها آشنا شود، اقدام به بازخوانی مکرر داده‌ها و خواندن داده‌ها به صورت فعال (جستجوی معانی و الگوها) گردیده است. سوالات اساسی مصاحبه‌های مربوط به طراحی الگوی حکمرانی خوب اقتصادی در جدول ۳-۱ ارائه شده است.

جدول ۳-۱ سوالات مصاحبه طراحی الگوی حکمرانی خوب اقتصادی

ردیف	سوالات مصاحبه
۱	به نظر شما، مؤلفه‌های اصلی طراحی و تبیین مدل حکمرانی مطلوب در استان آذربایجان غربی کدامند؟
۲	به نظر شما مؤلفه‌های فرعی طراحی و تبیین مدل حکمرانی مطلوب در استان آذربایجان غربی کدامند؟
۳	به نظر شما، شاخص‌های تاثیرگذار اقتصادی بر حکمرانی مطلوب در استان آذربایجان غربی کدامند؟
۴	به نظر شما، مدل حکمرانی مطلوب در استان آذربایجان غربی چگونه موجب بهبود شاخص‌های توسعه اقتصادی می‌شود؟

نتایج مصاحبه‌ها با روش تحلیل تم مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. برای این منظور متن مصاحبه‌ها چندین بار مطالعه و مرور شد. سپس داده‌ها به واحدهای معنایی در قالب جملات و پاراگراف‌های مرتبط با معنای اصلی شکسته شد. واحدهای معنایی نیز چندین بار مرور و سپس کدهای مناسب هر واحد معنایی نوشته و کدها براساس تشابه معنایی طبقه‌بندی شد. جریان تجزیه و تحلیل با اضافه شدن هر مصاحبه به همین ترتیب تکرار شد. مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. ملاک دستیابی به اشباع نظری رسیدن به تکرار در کدهای استخراجی بوده است. در مرحله کدگذاری باز ۴۱۳ کد شناسایی گردید. در نهایت از طریق کدگذاری محوری، ۷ طبقه (مقوله اصلی) و ۳۸ شاخص (مقوله فرعی) احصاء گردید.

شاخص‌های شناسایی شده براساس برداشت و استنتاج پژوهشگر از مصاحبه‌های انجام شده به مدد تحلیل تم بوده است. برای حصول اطمینان از صحت شاخص‌های شناسایی شده و انتخاب شاخص‌های نهایی از رویکرد دلفی فازی استفاده شده است. دیدگاه خبرگان حسابرسی پیرامون هر شاخص گردآوری شده و میانگین فازی دیدگاه خبرگان محاسبه شد. پس از فازی‌زدایی مقادیر میانگین با روش مرکز سطح، شاخص‌هایی که امتیازی کمتر از ۰/۷ بدست آوردند حذف شدند. بر اساس نتایج در مرحله اول هیچ شاخصی حذف نشد. با اینکه در مرحله اول هیچ شاخصی حذف نشد، جهت اطمینان بیشتر تحلیل دلفی فازی برای شاخص‌ها در راند دوم نیز ادامه پیدا کرد. در این مرحله ۳۸ شاخص براساس دیدگاه خبرگان مورد ارزیابی قرار گرفت. در دور دوم، هیچ شاخصی حذف نشد که این خود نشانه‌ای برای

پایان راندهای دلفی است. به طور کلی یک رویکرد برای پایان دلفی آن است که میانگین امتیازات سوالات راند اول و راند دوم باهم مقایسه شوند. در صورتی که اختلاف بین دو مرحله از حد آستانه خیلی کم (۰/۲) کوچکتر باشد در این صورت فرایند نظرسنجی متوقف می‌شود (چنگ و لین^۱، ۲۰۰۲؛ حبیبی و همکاران، ۱۳۹۳). خلاصه نتایج تکنیک دلفی فازی در جدول ارائه شده است.

جدول ۳-۲ خلاصه نتایج تکنیک دلفی فازی

شاخص‌ها	نتیجه راند ۱	نتیجه راند ۲	اختلاف	نتیجه
حکمرانی مبتنی بر اصول و متون اسلامی، آموزه‌های قران، سیره و سنت حکومت نبوی	(0.691,0.868,0.955)	(0.736,0.895,0.973)	۰/۰۳	توا فق
کاهش درگیری‌های جناحی و تقویت همبستگی ملی	(0.632,0.818,0.941)	(0.673,0.855,0.964)	۰/۰۳۴	توا فق
وضع قوانین عادلانه و شفاف	(0.759,0.909,0.982)	(0.7,0.873,0.964)	۰/۰۳۷	توا فق
ایجاد جامعه‌ای با نهادینه شدن حاکمیت قانون	(0.741,0.9,0.964)	(0.714,0.882,0.964)	۰/۰۱۵	توا فق
حق اظهار نظر مردم و پاسخگویی دولت	(0.582,0.777,0.909)	(0.714,0.882,0.964)	۰/۰۹۷	توا فق
در نظر گرفتن ابعاد سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و انسانی حکمرانی خوب	(0.582,0.777,0.909)	(0.736,0.895,0.973)	۰/۱۱۲	توا فق
خردگرایی، اخلاق‌گرایی و عمل‌گرایی	(0.641,0.814,0.927)	(0.686,0.864,0.964)	۰/۰۴۴	توا فق
تقویت بخش خصوصی	(0.659,0.836,0.941)	(0.723,0.886,0.973)	۰/۰۴۹	توا فق
گسترش نظارت مردم بر عملکرد اقتصادی دولت	(0.709,0.877,0.973)	(0.7,0.873,0.964)	۰/۰۰۷	توا فق
ارتقاء سطح اعتماد عمومی بر اقدامات اقتصادی دولت	(0.7,0.873,0.964)	(0.814,0.945,0.982)	۰/۰۶۸	توا فق
تسهیم منابع مالی با مردم	(0.664,0.85,0.955)	(0.823,0.95,0.991)	۰/۰۹۸	توا فق
اطلاع‌رسانی و شفافیت اطلاعات اقتصادی	(0.677,0.859,0.955)	(0.714,0.882,0.964)	۰/۰۲۳	توا فق
توسعه مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی کشور	(0.782,0.914,0.968)	(0.764,0.914,0.973)	۰/۰۰۴	توا

¹. Cheng, C. H., & Lin, Y.

فق	۰			
توا فق	/۰۸۲ ۰	(0.691,0.868,0.955)	(0.577,0.773,0.918)	تدوین خط مشی‌های کلان اقتصادی
توا فق	/۰۳۴ ۰	(0.723,0.886,0.973)	(0.682,0.85,0.95)	وضع قوانین جهت رفع تحریم‌ها علیه کشور
توا فق	/۰۰۳ ۰	(0.714,0.882,0.964)	(0.718,0.873,0.959)	کاهش بیکاری و تورم در جامعه
توا فق	۰/۰۴ ۰	(0.645,0.841,0.936)	(0.586,0.791,0.923)	اصلاحات اداری و مدیریت مالی
توا فق	/۰۴۲ ۰	(0.664,0.85,0.955)	(0.745,0.891,0.959)	اتخاذ تصمیمات جهت تامین و تضمین رفاه و امنیت مردم
توا فق	/۰۰۳ ۰	(0.723,0.886,0.973)	(0.732,0.882,0.959)	بهبود کسب‌وکار و آزادی اقتصادی
توا فق	۰/۰۳ ۰	(0.714,0.882,0.964)	(0.664,0.85,0.955)	افزایش مشارکت شهروندان
توا فق	/۱۰۴ ۰	(0.795,0.932,0.991)	(0.655,0.823,0.927)	بهبود کیفیت زندگی مردم
توا فق	/۰۰۶ ۰	(0.686,0.864,0.964)	(0.7,0.85,0.945)	برقراری مساوات و برابری (از نظر جنسیت، قومیت، سن، مذهب و ...)
توا فق	/۰۱۸ ۰	(0.709,0.877,0.973)	(0.695,0.859,0.95)	بهبود روابط بین شهروندان با دولت و با یکدیگر
توا فق	/۰۲۳ ۰	(0.686,0.864,0.964)	(0.723,0.886,0.973)	برآورده‌سازی منافع شهروندان، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی
توا فق	/۰۲۳ ۰	(0.764,0.914,0.973)	(0.723,0.886,0.973)	پاسخگو بودن در سیاست‌گذاری و اجرای قوانین
توا فق	/۱۱۲ ۰	(0.714,0.882,0.964)	(0.559,0.764,0.9)	پاسخگویی از طریق اعمال شفافیت و حاکمیت قانون
توا فق	/۰۲۲ ۰	(0.723,0.886,0.973)	(0.759,0.909,0.982)	پاسخگویی دولت به مطالبات مردمی
توا فق	/۰۰۳ ۰	(0.655,0.845,0.945)	(0.659,0.836,0.941)	پاسخگویی قانونی، عملکردی اخلاقی، اقتصادی و سیاسی
توا فق	/۰۱۵ ۰	(0.686,0.864,0.964)	(0.709,0.877,0.973)	نیاز به نظارت، کنترل و بازنگری در عملکرد
توا فق	/۰۸۳ ۰	(0.736,0.895,0.973)	(0.605,0.814,0.936)	کاهش فساد مالی و حذف مقررات زائد
توا فق	/۰۳۷ ۰	(0.705,0.877,0.955)	(0.759,0.909,0.982)	شایسته‌سالاری در انتصاب کارگزاران دولت
توا	/۰۲۳	(0.723,0.886,0.973)	(0.686,0.864,0.973)	حفظ مالکیت دارایی‌ها

فق	۰	973)	964)	
توا	/۰۱۵	(0.709,0.877,0.	(0.691,0.868,0.	کاهش رانتهای اقتصادی و اطلاعاتی
فق	۰	973)	955)	
توا	/۰۱۸	(0.714,0.882,0.	(0.691,0.855,0.	اهمیت بازارچه‌های مرزی و تجارت مبتنی بر آن در شرایط تحریم
فق	۰	964)	959)	
توا	/۰۲۶	(0.705,0.877,0.	(0.668,0.841,0.	سرمایه‌گذاری در بخش معادن
فق	۰	955)	95)	
توا	/۰۷	(0.709,0.877,0.	(0.714,0.882,0.	مبارزه با قاچاق کالا، کاهش جرایم، تقویت معیشت مرزنشینان
فق	۰	973)	964)	
توا	/۰۳۱	(0.664,0.85,0.9	(0.614,0.818,0.	توسعه پایانه‌های مرزی
فق	۰	55)	945)	
توا	/۰۹۱	(0.627,0.827,0.	(0.773,0.918,0.	تقویت زیرساخت‌های توسعه از جمله راه، گاز، برق و آب در حوزه
فق	۰	945)	982)	صنعتی

بر اساس نتایج مندرج در جدول مشخص گردید که در تمامی موارد، اختلاف کوچکتر از ۰/۲ است. بنابراین می‌توان راندهای دلفی را به پایان برد. به این ترتیب در نهایت ۳۸ شاخص انتخاب شده است. تحلیل تم مبتنی بر روش پیشنهادی اترید استرلینگ^۱ (۲۰۰۱) شامل مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر صورت گرفت. متن مصاحبه‌ها که پیش از آن که به صورت فایل متن، وارد نرم افزار شوند. بارها مورد مطالعه قرار گرفت و نکات کلیدی آن‌ها به صورت کد، وارد نرم افزار MaxQDA شد. شاخص‌های الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی در استان آذربایجان غربی مستخرج از مصاحبه‌ها به روش تحلیل تم در جدول ارائه شده است.

جدول ۳-۳ شاخص‌های الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی بر اساس تحلیل تم

مضامین پایه	سازمان دهنده	فراگیر
حکمرانی مبتنی بر اصول و متون اسلامی، آموزه‌های قرآن، سیره و سنت حکومت نبوی، کاهش درگیری‌های جناحی و تقویت همبستگی ملی، وضع قوانین عادلانه و شفاف، ایجاد جامعه‌ای با نهادینه شدن حاکمیت قانون، حق اظهار نظر مردم و پاسخگویی دولت، در نظر گرفتن ابعاد سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و انسانی حکمرانی خوب، خردگرایی، اخلاق‌گرایی و عمل‌گرایی، تقویت بخش خصوصی	حکمرانی مطلوب اقتصادی	عوامل اقتصادی
اهمیت بازارچه‌های مرزی و تجارت مبتنی بر آن در شرایط تحریم؛ سرمایه‌گذاری در بخش معادن، مبارزه با قاچاق کالا، کاهش جرایم،	توسعه اقتصادی	

¹. Attride-Stirling, J.

تقویت معیشت مرزنشینان، توسعه پایانه‌های مرزی، تقویت زیرساخت‌های توسعه از جمله راه، گاز، برق و آب در حوزه صنعتی		
توسعه مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی کشور؛ تدوین سیاست‌گذاری‌های کلان اقتصادی؛ وضع قوانین جهت رفع تحریم‌ها علیه کشور، کاهش بیکاری و تورم در جامعه؛ اصلاحات اداری و مدیریت مالی؛ اتخاذ تصمیمات جهت تامین و تضمین رفاه و امنیت مردم، بهبود کسب‌وکار و آزادی اقتصادی	بهبود سیاست‌های اقتصادی	
افزایش مشارکت شهروندان، بهبود کیفیت زندگی مردم؛ برقراری مساوات و برابری، بهبود روابط بین شهروندان با دولت و با یکدیگر؛ برآورده‌سازی منافع شهروندان، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی	جلب رضایت شهروندان	عوامل شهروندی
پاسخگو بودن در سیاست‌گذاری و اجرای قوانین؛ پاسخگویی از طریق اعمال شفافیت و حاکمیت قانون، پاسخگویی دولت به مطالبات مردمی، پاسخگویی قانونی، عملکردی اخلاقی، اقتصادی و سیاسی	پاسخگویی عمومی	
نیاز به نظارت، کنترل و بازنگری در عملکرد، کاهش فساد مالی و حذف مقررات زائد، شایسته‌سالاری در انتصاب کارگزاران دولت، حفظ مالکیت دارایی‌ها، کاهش رانت‌های اقتصادی و اطلاعاتی	مبارزه با فساد	عوامل سلامت حاکمیت
گسترش نظارت مردم بر عملکرد اقتصادی دولت؛ ارتقاء سطح اعتماد عمومی بر اقدامات اقتصادی دولت؛ تسهیم منابع مالی با مردم؛ اطلاع‌رسانی و شفافیت اطلاعات اقتصادی	شفاف‌سازی اطلاعات و اقدامات اقتصادی	

مقوله‌های فراگیر شامل مقوله‌های اقتصادی، شهروندی و سلامت حاکمیت است. مقوله‌های سازمان‌دهنده نیز شامل مقوله‌های حکمرانی مطلوب اقتصادی، توسعه اقتصادی، بهبود سیاست‌های اقتصادی، جلب رضایت شهروندان، پاسخگویی عمومی، مبارزه با فساد، شفاف‌سازی اطلاعات و اقدامات اقتصادی می‌باشد. مقوله‌های حکمرانی مطلوب اقتصادی، توسعه اقتصادی، بهبود سیاست‌های اقتصادی در مقوله فراگیر اقتصادی قرار می‌گیرند. مقوله‌های جلب رضایت شهروندان و پاسخگویی عمومی در مقوله سازمان‌دهنده شهروندی قرار می‌گیرند. مقوله‌های مبارزه با فساد، شفاف‌سازی اطلاعات و اقدامات اقتصادی نیز در مقوله فراگیر سلامت حاکمیت قرار می‌گیرند.

بر اساس الگوی تحقیق گام بعدی شناسایی روابط درونی شاخص‌های شناسایی و ارائه الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی می‌باشد. در این بخش بر شاخص‌های ربع اول (بهبود) و ربع دوم (ادامه) تمرکز شده است. جهت طراحی الگوی نهایی از روش مدل‌سازی ساختاری-

تفسیری^۱ استفاده شده است. الگوی روابط بین مقوله‌های سازمان‌دهنده با استفاده از الگوی مندرج در جدول تعیین شده است.

جدول ۳-۴ علائم مورد استفاده در طراحی مدلسازی ساختاری-تفسیری

نماد	V	A	X	O
رابطه	متغیر I بر J تاثیر دارد	متغیر J بر I تاثیر دارد	رابطه دو سویه	عدم وجود رابطه

با شناسایی روابط شاخص‌ها، ماتریس خودتعاملی ساختاری^۲ (SSIM) تشکیل می‌شود که در جدول ۳-۵ ارائه شده است.

جدول ۳-۵ ماتریس خودتعاملی ساختاری

EPI	CF	IAT	CS	ED	PR	GG	SSIM
A	O	A	A	A	A		حکمرانی مطلوب اقتصادی (GG)
O	X	A	V	V			پاسخگویی عمومی (PR)
A	A	O	X				توسعه اقتصادی (ED)
A	A	A					جلب رضایت شهروندان (CS)
X	V						شفاف سازی اطلاعات و اقدامات (IAT)
O							مبارزه با فساد (CF)
							بهبود سیاست‌های اقتصادی (EPI)

ماتریس دریافتی^۳ (RM) از تبدیل ماتریس خودتعاملی ساختاری به یک ماتریس دو ارزشی صفر و یک بدست می‌آید. در ماتریس دریافتی، درایه‌های قطر اصلی برابر یک قرار می‌گیرد. همچنین برای اطمینان، باید روابط ثانویه کنترل شود. به این معنا که اگر A منجر به B شود و B منجر به C شود در این صورت باید A منجر به C شود. یعنی اگر براساس روابط ثانویه، باید اثرات مستقیم لحاظ شده باشد، اما در عمل این اتفاق نیفتاده باشد، باید جدول تصحیح شود و رابطه ثانویه را نیز نشان داد. فرمول زیر روش تعیین دسترسی را با استفاده از ماتریس مجاورت نشان می‌دهد:

رابطه ۱: تعیین ماتریس دسترسی نهایی

$$M = (A + I)^n$$

^۱ Interpretive Structural Modelling.

^۲ Structural Self-Interaction Matrix, SSIM.

^۳ Reachability matrix, RM.

ماتریس A ماتریس دسترسی اولیه، I ماتریس همانی و M ماتریس دسترسی نهایی است. عملیات به توان رساندن ماتریس، طبق قوانین بولین^۱ (رابطه ۲) صورت می‌گیرد.
 رابطه ۲: قوانین بولینی
 $1 \times 1 = 1; 1 + 1 = 1$

(آذر و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶۸).

ماتریس دسترسی نهایی در جدول ارائه شده است.

جدول ۳-۶ ماتریس دستیابی پس از سازگاری

EPI	CF	IAT	CS	ED	PR	GG	TRM
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	حکمرانی مطلوب اقتصادی (GG)
۰	۱	۰	۱	۱	۱	۱	پاسخگویی عمومی (PR)
۰	۰	۰	۱	۱	۰	۱	توسعه اقتصادی (ED)
۰	۰	۰	۱	۱	۰	۱	جلب رضایت شهروندان (CS)
۱	۱	۱	۱	*۱	۱	۱	شفاف سازی اطلاعات و اقدامات (IAT)
۰	۱	۰	۱	۱	۱	*۱	مبارزه با فساد (CF)
۱	*۱	۱	۱	۱	*۱	۱	بهبود سیاست‌های اقتصادی (EPI)

(روابط ثنائیه با * نمایش داده شده است)

پس از تشکیل ماتریس دستیابی، برای تعیین روابط و سطح بندی شاخص‌ها باید «مجموعه دستیابی» و «مجموعه پیش‌نیاز» شناسایی شود. برای متغیر C_i مجموعه دستیابی (خروجی یا اثرگذاری‌ها) شامل متغیرهایی است که از طریق متغیر C_i می‌توان به آنها رسید. مجموعه پیش‌نیاز (ورودی یا اثرپذیری‌ها) شامل متغیرهایی است که از طریق آنها می‌توان به متغیر C_i رسید.
ماتریس قدرت نفوذ-وابستگی (تحلیل MICMAC)

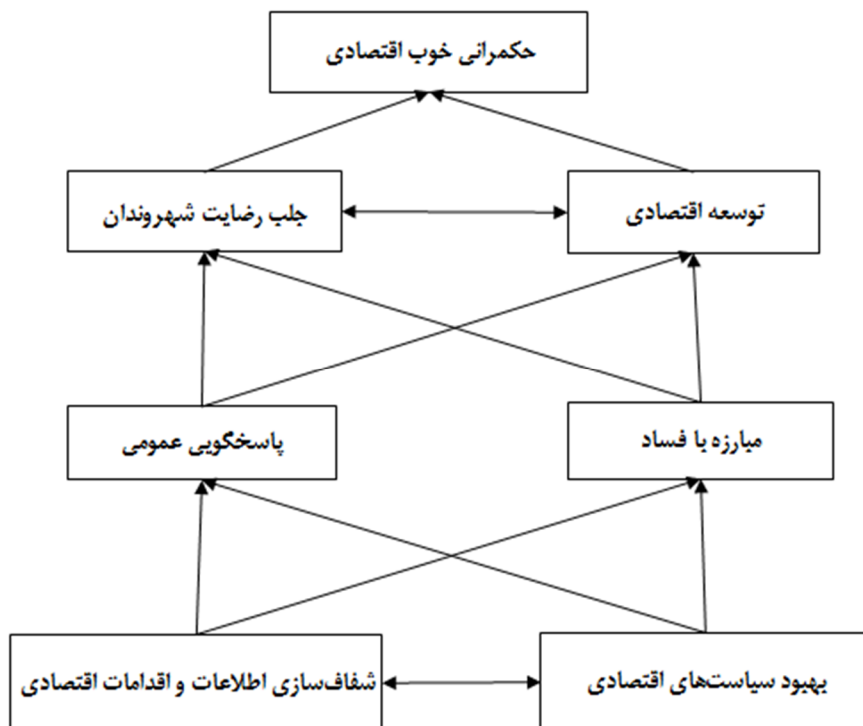
مجموعه ورودی‌ها و خروجی‌ها برای هر عنصر در تشکیل ماتریس قدرت نفوذ-وابستگی مورد استفاده قرار می‌گیرد. ماتریس قدرت نفوذ-وابستگی در جدول ارائه شده است. در الگو (ISM) روابط متقابل و تأثیرگذاری بین معیارها و ارتباط معیارهای سطوح مختلف به خوبی نشان داده شده است که موجب درک بهتر فضای تصمیم‌گیری به وسیله مدیران می‌شود. برای تعیین معیارهای کلیدی قدرت نفوذ و وابستگی معیارها در ماتریس دسترسی نهایی تشکیل می‌شود. شکل ۱ نمودار قدرت-وابستگی متغیرهای حکمرانی خوب در استان آذربایجان غربی را نشان می‌دهد.

^۱. Boolean rule.

جدول ۳-۷ قدرت نفوذ و میزان وابستگی شاخص‌های حکمرانی خوب اقتصادی

سطح	قدرت نفوذ	میزان وابستگی	متغیرهای پژوهش
۱	۱	۷	حکمرانی مطلوب اقتصادی (GG)
۴	۵	۴	پاسخگویی عمومی (PR)
۲	۳	۶	توسعه اقتصادی (ED)
۲	۳	۶	جلب رضایت شهروندان (CS)
۵	۷	۲	شفاف سازی اطلاعات و اقدامات (IAT)
۴	۵	۴	مبارزه با فساد (CF)
۳	۷	۲	بهبود سیاست‌های اقتصادی (EPI)

پس از تعیین روابط و سطح شاخص‌های مذکور، می‌توان آن‌ها را به شکل الگویی طراحی نمود. به همین منظور ابتدا شاخص‌ها برحسب سطح آن‌ها به ترتیب از بالا به پایین تنظیم می‌گردد. در پژوهش حاضر متغیرهای حکمرانی مطلوب اقتصادی در چهار سطح قرار گرفته‌اند. با توجه به سطح‌بندی انجام شده، الگوی نهایی پژوهش قابل طراحی است. الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی در استان آذربایجان غربی در شکل نمایش داده شده است.

شکل ۱ الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی در استان آذربایجان غربی

بر اساس نمودار قدرت نفوذ- وابستگی متغیرهای بهبود سیاست‌های اقتصادی (EPI) و شفاف‌سازی اطلاعات و اقدامات (IAT) قدرت نفوذ بالایی داشته و تأثیرپذیری کمی دارند و در ناحیه متغیرهای مستقل قرار گرفته است. متغیرهای پاسخگویی عمومی (PR)، توسعه اقتصادی (ED)، جلب رضایت شهروندان (CS) و مبارزه با فساد (CF) قدرت نفوذ و میزان وابستگی بالایی دارند، بنابراین متغیر پیوندی هستند. متغیر حکمرانی مطلوب اقتصادی (GG) نیز از وابستگی بالا اما نفوذ اندکی برخوردار است، بنابراین متغیرهای وابسته محسوب می‌شود. هیچ متغیری نیز در ربع اول یعنی ناحیه خودمختار قرار نگرفته است.

۵. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف ارائه الگوی حکمرانی توسعه اقتصادی در استان آذربایجان غربی انجام پذیرفته است. بر اساس نتایج به دست آمده مشخص شد، متغیر حکمرانی مطلوب اقتصادی در سطح نخست قرار دارد. در نتایج مطالعات عالمیان (۱۳۹۷) نیز به مؤلفه مذکور اشاره شده و از

این منظر، با نتایج پژوهش حاضر هماهنگ است. بر این اساس پیشنهاد می‌شود، مسئولان استان آذربایجان غربی، با استقرار حکمرانی مبتنی بر اصول و متون اسلامی و در نظر گرفتن آموزه‌های قرآن، سیره و سنت حکومت نبوی، به کاهش اختلافات جناحی و تقویت همبستگی ملی دست یابند. همچنین عواملی نظیر وضع قوانین عادلانه و شفاف، حق اظهار نظر مردم و پاسخگویی دولت، سبب ایجاد جامعه‌ای با نهادینه شدن حاکمیت قانون خواهد شد که این مهم سبب دستیابی به اهداف سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و انسانی حکمرانی مطلوب می‌گردد.

همچنین نتایج نشان داد، متغیرهای توسعه اقتصادی و جلب رضایت شهروندان در سطح دو قرار دارند. در نتایج مطالعات بیسواس و همکاران (۲۰۱۹) و صادقیان و همکاران (۱۳۹۹) نیز به مؤلفه‌های مذکور اشاره شده و از این منظر با نتایج پژوهش حاضر سازگار است. در این راستا پیشنهاد می‌شود مسئولان استان آذربایجان غربی نسبت به اهمیت بازارچه‌های مرزی و تجارت مبتنی بر آن در شرایط تحریم و مبارزه با قاچاق کالا، تدابیر نوینی را اتخاذ نمایند. از طرفی، افزایش مشارکت شهروندان به همراه تقویت معیشت آنها به کاهش جرایم در منطقه منتهی خواهد شد. مسئولان ذی‌ربط استان باید در خصوص تقویت زیرساخت‌های توسعه از جمله راه، گاز، برق و آب در حوزه صنعتی اقداماتی را به انجام برسانند. همچنین سرمایه‌گذاری در بخش معادن و توسعه پایانه‌های مرزی نیز به بهبود کیفیت زندگی مردم کمک شایانی می‌نماید. مسئولان مربوطه می‌توانند با برآورده‌سازی منافع شهروندان، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی و برقراری مساوات و برابری به بهبود روابط بین شهروندان با دولت و با یکدیگر کمک نمایند.

همچنین نتایج نشان داد، متغیرهای پاسخگویی عمومی و مبارزه با فساد در سطح سه قرار دارند. در نتایج مطالعات احمدی و مالکی (۱۳۹۴) نیز به مؤلفه پاسخگویی عمومی اشاره شده و از این منظر با نتایج پژوهش حاضر هم‌خوانی دارد. در این راستا پیشنهاد می‌شود مسئولان استان آذربایجان غربی با پاسخگو بودن در سیاست‌گذاری و اجرای قوانین؛ پاسخگویی از طریق اعمال شفافیت و حاکمیت قانون؛ پاسخگویی دولت به مطالبات مردمی و پاسخگویی قانونی، عملکردی اخلاقی، اقتصادی و سیاسی مانع از بروز فساد در دستگاه‌های دولتی شوند. همچنین جهت پیشگیری و مبارزه با فساد پیشنهاد می‌شود مسئولین ذی‌ربط به نظارت، کنترل و بازنگری در عملکرد و شایسته‌سالاری در انتصاب کارگزاران دولت بپردازند. کاهش فساد مالی و حذف

مقررات زائد به همراه حفظ مالکیت دارایی‌ها سبب کاهش رانت‌های اقتصادی و اطلاعاتی شده و از این‌رو دستیابی به اهداف حکمرانی توسعه اقتصادی را تسهیل می‌نماید.

در نهایت مشخص گردید، متغیرهای شفاف‌سازی اطلاعات و اقدامات و بهبود سیاست‌های اقتصادی در سطح چهار قرار دارند. در این راستا پیشنهاد می‌شود با افزایش و گسترش نظارت مردم بر عملکرد اقتصادی دولت به همراه ارتقای سطح اعتماد عمومی بر اقدامات اقتصادی دولت در جهت اطلاع‌رسانی و شفافیت اطلاعات اقتصادی گام مهمی برداشته شود. مسئولان استان آذربایجان غربی می‌توانند با توسعه مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی کشور به تسهیم منابع مالی با مردم پرداخته و با تدوین سیاست‌گذاری‌های کلان اقتصادی به وضع قوانین، جهت رفع تحریم‌ها علیه کشور پردازند. اتخاذ تصمیمات جهت تأمین و تضمین رفاه و امنیت مردم و بهبود کسب‌وکار و آزادی اقتصادی به کاهش بیکاری و تورم در جامعه منجر می‌شود و در سایه اصلاحات اداری و مدیریت مالی است که دستیابی به اهداف حکمرانی توسعه اقتصادی امکان‌پذیر خواهد شد.

به طور کلی دستاوردهای پژوهش، نشان داد که «بهبود سیاست‌های اقتصادی» و «شفاف‌سازی اطلاعات و اقدامات اقتصادی» به صورت مستقیم بر «مبارزه با فساد» و «پاسخگویی عمومی» تأثیر می‌گذارند. به همین ترتیب «مبارزه با فساد» و «پاسخگویی» نیز بر «توسعه اقتصادی» و «رضایتمندی شهروندان» تأثیر دارند. در نهایت و از این طریق می‌توان به «حکمرانی توسعه اقتصادی» دست پیدا کرد.

منابع

- آذر، عادل؛ خسروانی، فرزانه؛ جلالی، رضا. (۱۳۹۷)، تحقیق در عملیات نرم، انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.
- آرایی، وحید (۱۳۹۶) حکمرانی خوب تهران، انتشارات فرهیختگان دانشگاه.
- اسلامی، محمدرضا (۱۳۹۳). تحلیل تطبیقی نظریه حکمرانی خوب در اقتصاد اسلامی و اقتصاد متعارف، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم اقتصادی.
- احمدی، حسین؛ مالکی، فائزه (۱۳۹۴). «سیاست‌گذاری در آموزش عالی با رویکرد حکمرانی (خوب)». انتشارات مشکوه دانش.
- الوانی، مهدی؛ بودلایی، حسن (۱۳۹۱)، «پدیدارشناسی در مطالعات کارآفرینی»، فصلنامه علوم مدیریت ایران، دوره ۵، شماره ۱۹.
- برادران شرکاء، حمیدرضا؛ سعید ملک الساداتی (۱۳۹۰). «حکمرانی خوب کلید توسعه آسیای جنوب غربی»، فصلنامه راهبرد، شماره ۴۶.
- برادران شرکاء و ملک الساداتی (۱۳۸۷)، «تاثیر حکمرانی خوب (براساس شاخص‌های بانک جهانی) بر رشد اقتصادی در کشورهای منطقه (۱۹۹۶-۲۰۰۵)»، مجله راهبردی، ۴(۴۹)، ۲۷-۵۲.
- جاسبی، جواد؛ نفری، ندا (۱۳۸۸)، «طراحی الگوی حکمرانی خوب بر پایه نظریه سیستم‌های باز»، فصلنامه علوم مدیریت ایران، ۴(۱۶).
- جعفری صمیمی، احمد و آذرمنند، حمید(۱۳۸۴)، «بررسی رابطه بین آزادسازی اقتصادی و عملکرد اقتصاد کلان در کشورهای جهان (۱۹۸۰-۲۰۰۱)»، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، ۳۷، ۶۲-۴۱.
- حبیبی، آرش؛ ایزدیار، صدیقه؛ سرافرازی، اعظم (۱۳۹۳) تصمیم‌گیری چندمعیاره فازی، انتشارات کتیبه گیل.
- دانائی فرد، حسن؛ جبار باباشاهی، عادل آذر، اسدالله کردنائیج (۱۳۹۱)، «تحول در رفاه ملی: آیا حکمرانی خوب نقش مهمی ایفا می‌کند؟»، مدرس علوم انسانی (تحقیق‌های مدیریت در ایران)، شماره ۴.
- دادخواه، هادی؛ زمانی، غلام؛ دهمرده، نظر (۱۳۹۷). «نقش حکمرانی خوب و اقتصاد مقاومتی در توسعه شهری»، فصلنامه راهبرد، دوره ۲۷، شماره ۸۷.

- دقتی، عادلہ؛ یعقوبی، نورمحمد؛ دهقانی، مسعود (۱۳۹۹). «طراحی الگوی استقرار و توسعه حکمرانی خوب الکترونیک با استفاده از رویکرد فراترکیب»، پژوهش‌های مدیریت در ایران، دوره ۲۴، شماره ۱۰۸.
- دوله، فاطمه؛ سیفی، سیف؛ زنجانی، حبیب (۱۳۹۸). «مطالعه زمینه‌ها و موانع شکل‌گیری حکمرانی خوب در ایران معاصر»، فصلنامه علوم اجتماعی شوشتر، دوره ۱۳، شماره ۴۵.
- رجبی، حاجیه؛ عرب، آسیه. (۱۳۹۸)، «تأثیر حکمرانی خوب بر سلامت سازمانی با توجه به نقش میانجی رفتار سیاسی»، چشم انداز مدیریت دولتی، دوره ۳، شماره ۳.
- رضایی، محمدرضا (۱۳۹۷)، «سنجش تأثیر بوروکراسی اداری بر روند حکمرانی خوب شهری نمونه موردی: کلانشهر شیراز»، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۹، شماره ۳۲.
- رضایی، حسن؛ دهقانی روح‌الله؛ کیانپور، مهرداد (۱۳۹۳). طراحی و تبیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های اساسی حکمرانی اسلامی، انتشارات مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
- رنجبر، هادی؛ حقدوست، اکبر؛ صلصالی، مهوش؛ خوشدل، علی (۱۳۹۱)، «نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی: راهنمایی برای شروع»، پژوهش علوم سلامت و نظامی، دوره ۲، شماره ۳.
- رنگریز، حسن؛ ابراهیمی، رحیم؛ آراسته، حمید. سلطانیه، فرزاد (۱۳۹۶)، «طراحی الگوی شایستگی‌های استراتژیک مدیران کارکردی با استفاده از روش تحلیل تم»، فصلنامه مدیریت آموزشی، دوره ۶، شماره ۹۶.
- زرقانی، هادی؛ احمدی، ابراهیم (۱۳۹۸)، «حکمرانی خوب در دولت‌های محلی: تمرکز زدایی»، فصلنامه دولت پژوهی، دوره ۵.
- سنجرانی، زهره (۱۳۹۶). تحلیل میزان تحقق الگوی مناسب حکمروایی خوب در مدیریت روستایی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان زهک). پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل.
- شاکری، محبوبه، جعفری صمیمی، احمد و کریمی موغاری، زهرا (۱۳۹۴) «ارتباط بین متغیرهای نهادی و رشد اقتصادی: معرفی شاخص نهادی جدید برای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا». فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۶(۲) ۹۴-۱۰۶.
- عابدی، حسن؛ تسلیمی، سعید؛ فقیهی، ابولفضل؛ شیخ، محمد (۱۳۹۰)، «تحلیل تم و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، دوره ۵، شماره ۱۰.

عالمیان، علی اکبر (۱۳۹۷). حکومت علوی؛ تبلور کارآمدی. نشر فرهنگ پویا، دوره ۳، شماره ۱۲.

عیوضی، رحیم؛ مرزبان، نازنین (۱۳۹۵)، «بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب از منظر امام خمینی (ره)». مطالعات سیاسی جهان اسلام، دوره ۵، شماره ۳.

کمیحانی، اکبر و سلاطین، پروانه (۱۳۸۷)، «تاثیر حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی در گروه کشورهای منتخب OPEC و OECD»، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، ۲(۲)، ۱-۲۴.

متفکرآزاد، محمدعلی، اسدزاده، احمد و گرشاسی فخر، سعید (۱۳۹۲)، «تاثیر حکمرانی خوب بر تولید ناخالص داخلی»، دو فصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، ۲، ۱۴۴-۱۲۵.

نادری‌فر، مهین؛ گلی، حمیده؛ قلجایی، فرشته (۱۳۹۶)، «گلوله‌برفی روشی هدفمند در نمونه‌گیری پژوهشات کیفی»، نشریه گام‌های توسعه در آموزش پزشکی، دوره ۱۴، شماره ۴۱.

ندیری، محمد و محمدی، تیمور (۱۳۹۰)، «بررسی ساختارهای نهادی بر رشد اقتصادی با روش GMM داده‌های تابلویی پویا». فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، ۵(۳)، ۱-۲۴.

نصیرخانی، پرویز (۱۳۹۳)، «تاثیر حکمرانی خوب بعنوان شاخص اخلاقی بر رشد اقتصادی». فصلنامه علمی-ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۷، ۱۰۴-۸۵.

وافره، مهدیه (۱۳۹۸). «ارزیابی حکمرانی خوب شهری توسط شهرداری‌ها به منظور جلب مشارکت شهروندان»، فصلنامه رویکردهای تحقیقی نوین در مدیریت و حسابداری، دوره ۳، شماره ۱۲.

Attride-Stirling, J. (2001). *Thematic networks: an analytic tool for qualitative research*. *Qualitative research*, 1(3), 385-405.

Biswas, R., Jana, A., Arya, K., & Ramamritham, K. (2019). *A good-governance framework for urban management*. *Journal of Urban Management*, 8(2), 225-236.

Cheng, C. H., & Lin, Y. (2002). *Evaluating the best main battle tank using fuzzy decision theory with linguistic criteria evaluation*. *European journal of operational research*, 142(1), 174-186.

Devaney, L. (2016). *Good governance? Perceptions of accountability, transparency and effectiveness in Irish food risk governance*. *Food Policy*, 62, 1-10.

Escribano, G., Paredes-Gazquez, J., & San-Martín, E. (2020). *The European Union and the good governance of energy resources: Practicing what it preaches?*. *Energy Policy*, 147, 111884.

Fatas, A., & Mihov, I. (2013). *"Policy volatility, Institutions &*

Economic Growth". *Review of Economics and Statistics*, 95(2). 362-376.

Feng, Y. (2003), "*Democracy, Governance and Economic performance: Theory and Evidence*", Cambridge: MA, MIT press.

Foley, C. F., Goldsmith-Pinkham, P., Greenstein, J., & Zwick, E. (2018). *Opting out of good governance*. *Journal of Empirical Finance*, 46, 93-110.

Gilbert Niyongabo, (2003). *Trade openness policy, Quality of institutions and economic growth*. University Auvergne Clermont, Frrand, France.

Hopper, T. (2017). *Neopatrimonialism, good governance, corruption and accounting in Africa*. *Journal of Accounting in Emerging Economies*.

Huang, C.J., and Ho, Y.H., (2017). *Governance and economic growth in Asia*. *North American Journal of Economics and Finance*, 39, 260-272.

Huynh, Kim P, Jacho-Chavez David T. (2009) "*Growth and Governance: A Nonparametric Analysis*", *Journal of Comparative Economics*. 37, 121-143

Jalilian, Hussein. Colin Kirkpatrick and David Parker. (2006). *The Impact of Regulation on Economic Growth in Developing Countries: A Cross Country Analysis*. *World Development* .35(1) .87-103

Keping, Y. (2018). *Governance and good governance: A new framework for political analysis*. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 11(1), 1-8.

Knack, s. (Ed.) (2003), "*Democracy, Governance and Growth*", Ann Arbor: The University of Michigan press.

Knack, s. and keefer, p. (2003), "*Does social capital Have an Economic Payoof: A cross country empirical investigation*", The university of Michigan Press.

La porto, R., Lopez- de- silanes, f., shleifer, A. and vishny, R. (1998), "*The Quality of Government, Journal of Law*". *Economics and organization*, 15 (1): 222-279.

Omri, A., & Mabrouk, N. B. (2020). *Good governance for sustainable development goals: Getting ahead of the pack or falling behind?*. *Environmental Impact Assessment Review*, 83, 106388.

Wang, W. (2011). *A Content Analysis of Reliability in Advertising Content Analysis Studies.*, East Tennessee State University.

